

ВЧЕННЯ ПРО СОФІЮ В ПРАЦІ С. БУЛГАКОВА «ФІЛОСОФІЯ ГОСПОДАРСТВА»

Темою дослідження є вчення про Софію російського релігійного філософа Сергія Булгакова. У статті викладено софіологічне вчення С. Булгакова, опубліковане в праці «Філософія господарства», розглянуто його значення в історії філософської думки. Ідеальний космос, за Булгаковим, – це ідеальне Людство. Софія як ідеальне та всеєдине Людство містить у собі ідеальний космос. У такому розумінні це положення відтворює одну з центральних ідей гностичної традиції – ідею Адама Кадмона, ідеальної Людини, що містить у собі всю природу. Подальший розвиток цієї теми у Булгакова також слідує логіці гностичних вчень. Тотожність всеєдиного Людства і всеєдиного космосу порушується із-за гріхопадіння Адама Кадмона. Цей акт впускає смерть, і ідеальний космос перетворюється у недосконалу людську природу, яка вже не тотожна з цілісним людством, а тільки зв'язана з ним. Поява емпіричної людини у процесі еволюційного розвитку природи позначає розкриття цього зв'язку, господарча та пізнавальна діяльність людини та людства – це відтворення тотожності природи та емпіричного людства з ідеальним людством, Софією.

Ключові слова: філософія господарства; С. Булгаков; софіологія; християнська філософія; історія російської філософії.

Постановка проблеми. Сергій Булгаков належить до числа російських філософів, які розвивали вчення про Софію – Премудрість Божу. Серед цих філософів особливе місце належить Володимирі Соловйову, софіологічні роздуми якого стали відправною точкою для софіологічних вчень його послідовників. До найвідоміших послідовників його належать Павло Флоренський, Євген Трубецькой та звичайно Сергій Булгаков.

Деякі дослідники філософії С. Булгакова схильні розглядати його софіологічне вчення як найменш оригінальну її частину. Серед них протоієрей В. В. Зеньковський [5], який у вченні Булгакова про Софію як «четверту іпостась» бачить результат надмірного впливу П. Флоренського, і взагалі звернення С. Булгакова до софіологічних роздумів пояснює цілком впливом Флоренського. Але з такою думкою не можна погодитись беззастережно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники В. В. Сапов та О. Ф. Філіппов вважають, що булгаковська ідея про світ, «який у своїй емпіричній дійсності лише потенційно софійний, актуально же хаотичний», є дуже плідною, особливо для його соціології [7]. Розвиток саме цієї ідеї ми бачимо в роботі Булгакова «Філософія господарства», де він вперше докладно розвиває свою софіологію, вчення про Софію як ідеальний першообраз усього земного буття і одночасно суб'єкт історичного (господарчого) процесу.

На думку іншого сучасного дослідника І. І. Євlampієва [4], у вищезгаданій роботі ми, дійсно,

не знаходимо нічого істотно оригінального і нового порівняно з ідеями інших представників гностико-містичної традиції, що писали про Софію (від Я. Бьоме до Шеллінга та В. Соловйова). Єдиним помітним нововведенням є те, вважає І. І. Євlampієв, що тут у своїх судженнях Булгаков відштовхується від такої суто прагматичної та приземленої сфери як економічне господарство.

Метою дослідження є викласти софіологічне вчення С. Булгакова, опубліковане в праці «Філософія господарства», і оцінити його значення в історії філософської думки. Але спочатку ми розглянемо, що собою являє сама робота «Філософія господарства» і факти з біографії С. Булгакова, що пов'язані з нею.

Виклад основного матеріалу. Як писав сам Булгаков, проблема філософії господарства ніколи не зникла з його духовного обр'ю, повертаючись лише різними сторонами [2]. Сама ж робота з такою назвою була написана філософом лише в другий період його творчості, коли він вже перейшов «від марксизму до іdealізму», але ще не прийняв сан священника і не залишив філософію заради богослов'я.

Останні передвоєнні роки були в Булгакова заповнені особливо бурхливою науковою діяльністю. У 1910 р. він разом з Є. Трубецьким, М. Бердяєвим та В. Ерном організує в Москві православне видавництво «Путь», у якому виходять два твори, які принесли йому відомість: «Два града» (1911 р.) та «Філософія господарства» (1912 р.). У Московському комерційному інституті він читає курси лекцій «Історія соціальних вчень XIX ст.» та «Історія економічних вчень», які не втратили свого наукового значення і досі [6, с. 103].

Філософія господарства. Згідно з першопочатковим планом, книга «Філософія господарства» мала підзаголовок «Дослідження релігійно-метафізичних основ господарчого процесу» та повинна була складатися з шести розділів: I. Трансцендентальні умови господарства (його аргіогі); II. Онтологічні передумови господарства; III. Господарче науковчення; IV. Етика господарства (проблема плоти); V. Господарство та культура (проблема економічного матеріалізму). VI. Есхатологія господарства (проблема історії). Видаючи першу частину «Філософії господарства», видавництво «Путь» повідомило, що готується до друку друга частина книги – «Виправдання господарства» (етика та есхатологія)» [5].

Першу частину «Філософії господарства» С. М. Булгаков у 1912 р. захистив як докторську дисертацію та одержав ступінь доктора політичної економії. Друга частина книги не була написана. У 1916 р. Булгаков видав брошуру «Основні мотиви філософії господарства у платонізмі та ранньому християнстві», яку, мабуть, можна розглядати як частину шостого розділу (згідно з першопочатковим планом) «Філософії господарства». Сам Булгаков як продовженням «Філософії господарства» вважав свою книгу «Світло не вечірне», в одній з приміток до якої писав: «У цій роботі основні ідеї даного дослідження [«Філософії господарства»] одержують подальший розвиток та поглиблення, а також розглядаються ті питання, які призначалися для другої частини «Філософії господарства» (а саме етика та есхатологія господарства). Тому хоча формально теперішній твір не є об'язною другою частиною, але по суті справи я вважаю своє зобов'язання перед читачем «Філософії господарства» тут фактично виконаним» [1, с. 354].

На Заході книга була видана в Англії (1971 р.) та у США (1983). У 20-х роках ХХ століття вона була перекладена німецькою та японською (окремі розділи) мовами. В. В. Сапов вважає, що багато ідей Булгакова, які ми знаходимо у «Філософії господарства», є настільки актуальними і настільки вписуються в картину сьогодення, що читати Булгакова можна як нашого сучасника [6].

Людина та людство. Центральне місце у книзі Булгакова «Філософія господарства» займає четвертий розділ, який має назву «Про трансцендентальний суб'єкт господарства». У цій главі Булгаков вперше викладає свою софіологічну концепцію. Розділ складається з двох підрозділів, перший з яких має назву «Людина та людство», де філософ обґрунтовує положення про вторинність окремої людини відносно загальнолюдської цілісності. Таке обґрунтування Булгаков дає через аналіз господарчого процесу та процесу пізнання.

Якщо розглядати господарство та знання емпірично, то ми бачимо множину окремих господарчих та пізнавальних актів. Але такого бачення, на думку Булгакова, недостатньо. Треба піднятися над цими окремими актами і тоді ми побачимо, що всі вони є проявами деякої єдиної функції, і що їх єдність – це щось більше, ніж їхня алгебраїчна сума. Суб'єктом такої єдиної діяльності є вже не індивід, а рід, і розгортається вона у часі та в історії.

Булгаков наполягає на тому, що господарство є те, що існує раніше, ніж його емпіричні прояви. І далі він порівнює господарство з живим організмом: «І як організм не є, звичайно, тільки механічною сумою усіх речовин, що входять в його склад, так і господарство (а відтак і знання) є органічна, синтезуюча діяльність, що існує немов би зверху його окремих проявів, які, вступаючи в це коло, одержують у ньому свою якісну визначеність» [2, с. 91]. Після цих зауважень Булгаков переходить до розгляду самого трансцендентального суб'єкта господарства. Він пише: «Істинним і притому єдиним трансцендентальним суб'єктом господарства, уособленням чистого господарства, або самої функції господарювання, є не людина а людство» [2, с. 94]. Цей суб'єкт вносить єдність та зв'язаність в розрізнені акти господарства. Тут Булгаков апелює до вчення Арістотеля про логічний пріоритет цілого над частинами і звертається також до аналогії з трансцендентальною проблемою знання взагалі.

Трансцендентальна природа знання, на думку Булгакова, в наш час може вважатися більш-менш з'ясованою, а ось до з'ясування трансцендентальної природи господарства досі не приступали. Але в сутності питання тут одне й те саме: що можна сказати про трансцендентальний суб'єкт, який собою обумовлює і знання, і господарство, і до якого можна та потрібно відносити інтегруючу діяльність знання чи господарства, знання та господарства як енергії? За Булгаковим, об'єктивне загальнозначуще знання є можливим та зрозумілим лише при тому припущенні, якщо всезагальний трансцендентальний суб'єкт знання є не лише гносеологічна ідея чи метод, але має буття у собі. Тут, з внутрішньою необхідністю гносеологія приводить нас до метафізики.

Окремі особистості, пише Булгаков, є тільки очі, вуха, руки, органи цього єдиного суб'єкта знання. Неможливо щоб одна людина вмістила у себе все знання по причині обмеженості людського життя. «Знає один, – пише філософ, – пізнають багато. Цей один, цей трансцендентальний суб'єкт знання, є вже не людський індивід, а цілокупне людство, Душа Світу, Божественна Софія, Плерома, Natura Naturans, – під різними іменами та під різними обличчями виступає він в історії думки» [2, с. 98]. Серед філософів, які розвивали таку концепцію, Булгаков називає Шеллінга, Платона, Плотіна, Діонісія Ареопагіта, Максима Сповідника, Григорія Ниського, Еріугену, Я. Бьоме, Фр. Баадера, В. Соловйова, С. Трубецького.

Усе, що було сказано вище відносно знання та його суб'єкта, Булгаков відносить також до господарства та його трансцендентального суб'єкта. Господарство не існує без знання, а знання є продуктивна, моделююча сторона господарства. Господарство є знання в дії, а знання є господарство в ідеї. Булгаков підкреслює, що це не різні суб'єкти, а один трансцендентальний суб'єкт і знання, і господарства, і історії. Що ще можна про нього сказати? Цей суб'єкт, цю Світову Душу Булгаков називає Людством з великої літери. Для того, щоб господарство було можливим, його трансцендентальний суб'єкт, світовий господар чи деміург сам повинен належати цьому природному світові, бути до нього реально причетним чи іманентним. Але

природа являє собою механізм сил, які хоч і зв'язані між собою, але не усвідомлюють свого власного центру. Тому природа лише зовні є механізм сил, але у своїх глибинах, потенційно, вона є живий організм. Жива організуюча сила виступає у ній лише в боротьбі зі сліпим механізмом, з необхідністю.

Природа, на думку філософа, повинна своїми силами скинути з себе цей тяжкий покрив механізму. Тому сам світовий деміург повинен знаходитись у неволі, він повинен стати ланкою цього механізму, річчю. У глибинах природи він повинен здійснити бунт проти неї самої, а для цього він повинен бути вище природи, мати вогонь життя, запалений не у цьому світі. У природі він повинен бути надприродним, він повинен мати ключі від таємниць природи та здатність її пізнання, він повинен бути «живим першообразом воскресіння природи та діячем її воскресіння. Він повинен бути «визвольником природи» (Шеллінг), спокутуючи у своєму труді свій же власний гріх споконвічного розтління природи. Він повинен бути посередником між *natura naturans* як організмом живих ідей та *natura naturata*, її застиглим, а тому викривленим зображенням» [2, с. 101].

Деміург (так називає Булгаков Світову Душу чи Людство) в господарчому процесі організує природу, перетворюючи її механізм знов у організм, він відновлює втрачену та забуту єдність *natura naturans* та *natura naturata* і цим перетворює світ у витвір мистецтва, в якому з кожного продукту світить його ідея і весь світ у сукупності стає космосом, як переборений хаос. Таким чином, за Булгаковим, всезагальний суб'єкт господарства та знання є одна й та сама Софія, чи єдине Людство. З'ясувавши це, філософ звертається до біблійних витоків вчення про Софію (а саме до Приповістей Соломонових), де Софія вже визнається ідеальним космосом, ідеальним першообразом недосконалої земної природи. Софія тут – це Премудрість Божа, яка була перед Богом при створенні світу. Як же зіставити ці два аспекти Софії, ці два різні способи її розуміння?

Для цього Булгаков за допомогою звертається до вчень Платона та Арістотеля. Світ ідей, що був відкритий для філософії Платоном, містить у собі достатню метафізичну підставу родового характеру життя взагалі і людського зокрема з його силою спадковості, що виявляє біологічними засобами завдання ідей-сил, арістотелівських ентелехій. *Natura naturans* і складається з цих ентелехій, що знаходяться в ієрархічному порядку. Закінчується ж ця ієрархія ентелехією людини, яка і слугує живим зв'язком, що єднає обидва світи.

Ця першопочаткова метафізична єдність людства, ця людськість є позитивною духовною силою, що діє у світі, його єднальним началом. Тому універсальна людина Адам і виявилася спроможною на відпадиння від Бога разом з «твар'ю», на первородний гріх, тобто метафізичний гріх, що розповсюдився потім у якості зіпсуття природи та спадкової хвороби на усіх людей. Але також саме тому людство може бути зцілено, оздоровлено у своїй природі, спроможне зачати у собі Церкву як новий єднальний та оздоровчий центр, стати тілом Христа.

Софійність господарства. Свої роздуми про софійний характер господарства Булгаков продовжує

у другому підрозділі четвертого розділу праці «Філософія господарства», який має назву «Софійність господарства». У цьому підрозділі філософ зупиняється на розгляді характеру людської творчості. Господарство є творчою діяльністю людини над природою. Людина створює немов би свій новий світ, нове знання, нові відчуття, нову красу – вона творить культуру. Що ж є витоком людської творчості в господарстві, у культурі, у науці, у мистецтві? Відповідаючи на це запитання, Булгаков підходить до центру тієї проблеми, що його цікавить, до проблеми про господарчу творчість.

Очевидним є те, що людина не має всемогутності, здатності створювати з ніщо усе, що їй заманеться. Вона може творити тільки із вже створеного. У ньому вона може відбивати свої ідеї, втілювати свої образи. Звідки ж народжуються у людині ці образи, ці ідеї-моделі? На це запитання Булгаков відповідає з точки зору вищевикладеного ним вчення про трансцендентальний суб'єкт господарства, про Софію. Світ, який за Булгаковим є стягнутим у процес у просторі та часі, вже не відображає первинну гармонію буття, яке стягнуте до свого центру – умоглядного Людства. Але світ не може метафізично від нього відірватися. *Natura naturata* є все ж таки витвір *natura naturans*, і хоч актуально вона від неї відокремилася, потенційно вона зберігає з нею зв'язок. «Тому і трансцендентальний суб'єкт господарства у його емпіричному виразі, тобто історичне людство, а у ньому кожна особистість, онтологічно причетні Софії, і над дольним світом витає горня Софія, просвічуючи у ньому як розум, як красу, як ... господарство та культура [2, с. 113].

Булгаков твердить, що між світом як космосом та світом емпіричним, між людством та Софією існує живе спілкування. Софія, яка приймає на себе космічні дії Логосу, передає ці божественні сили нашому світові, просвітлюючи його, та підіймає з хаосу до космосу. Через людину і у людині природа стає софійною. Цим і дається відповідь на питання про природу людської творчості. «Людська творчість – у знанні, у господарстві, у культурі, у мистецтві – софійна. Вона метафізично обґрунтовується реальною причетністю людини до Божественної Софії, що проводить у світ божественні сили Логосу та по відношенню до природи як продукту, що має значення *natura naturans* [2, с. 113].

Але цей процес творчості, за Булгаковим, має свою межу. Людина не може помножувати творчих сил природи, розповсюджувати свій вплив і на *natura naturans*, на виток життєвих сил. Це означає що людина не може творити нове життя. «Життя дане у світі, – пише Булгаков, – воно не зводиться до його елементів і не пояснюється виходячи з них. Воно вийшло із надсвітового Витоку Життя, Бога Живих, що не знає заздрості і що творить життя» [2, с. 116]. Тому життя створюється не господарством, не працею, а лише народженням, тобто передачею одвічно закладеної творчої сили.

Отже, господарство, за Булгаковим, софійне у своїй метафізичній основі. Воно можливе тільки завдяки причетності людини двом світам – Софії та емпірії. Але поняття софійності господарства не

пояснює того, чому наша емпірична дійсність залишається чужою софійності та чинить опір її впливу. Відповідь Булгакова така: «Світ, який у своїй емпіричній дійсності потенційно софійний, актуально же хаотичний, у своєму позачасовому бутті є сама Софія ... Світ відділений від Софії не по суті а по стану ... Стан світу хаокомосу, у стадії боротьби хаотичної та організуючої сили, є зрозумілим лише як порушення первинної єдності Софії, зміщення буття зі свого метафізичного центру, наслідком чого стала хвороба буття, його метафізична децентралізованість» [2, с. 118].

Булгаков вважає, що підставою світового процесу є свобода як основа світотворення. Софія, передвічне людство, як душа світу відрікається від своєї самості та покладає свій центр у Богові. Але вона також вільна зрушити цей центр, вільна бажати від себе, виявляти самість, що складає темну основу її буття, її сліпу та хаотичну волю до життя. У цій першопочатковій самості і закладена основа особистості з її свободою, і тут також корінь свавілля. Уся природа, уся історія, усе протиріччя людської свідомості свідчать, що вони є наслідком світової катастрофи.

Захист та розширення життя, а тому і часткове його воскресіння і складають завдання господарчої діяльності людини. Це робота Софії над відновленням світоустрою, яку веде вона через людство. Світ, як Софія, що відпав у стан неістинності, а тому і смертності, повинен знов прийти у розум Істини і засобом цього приведення є праця, чи господарство. Тому кінцева мета господарства знаходиться поза межами його, воно є тільки шляхом світу до Софії, що здійснена, перехід від неістинного стану світу до істинного, трудове відновлення світу.

Висновки. Як стверджує Булгаков, всезагальний суб'єкт господарства та всезагальний суб'єкт знання – це одна й та сама Софія (чи, єдине Людство). Але одночасно – і згідно з біблійними витоками цієї ідеї, і згідно з її розробкою у гностико-містичній традиції – Софія повинна бути визнана ідеальним космосом, ідеальним першообразом земної природи. Булгаков

рішуче ототожнює ці два аспекти у розумінні Софії і тим ліквідує одне з неясних місць у концепції Соловйова. Ідеальний космос, за Булгаковим, і є ідеальне Людство, чи, інакше кажучи, Софія як ідеальне та всеєдине Людство містить у собі ідеальний космос.

У такому розумінні це положення відтворює одну з центральних ідей гностичної традиції – ідею Адама Кадмона, ідеальної Людини, що містить у собі всю природу. Подальший розвиток цієї теми у Булгакова також слідує логіці гностичних вчень. Тотожність всеєдиного Людства і всеєдиного космосу порушується із-за гріхопадіння Адама Кадмона. Цей акт впускає смерть і ідеальний космос перетворюється у недосконалу людську природу, яка вже не тотожна з цілісним людством, а тільки зв'язана з ним. Поява емпіричної людини у процесі еволюційного розвитку природи позначає розкриття цього зв'язку, господарча та пізнавальна діяльність людини та людства це відтворення тотожності природи та емпіричного людства з ідеальним людством, Софією.

Булгаков підкреслює, що людина у своїй творчості не може створити нового життя, а життя це глибинна сутність самої Софії. Тим самим філософ відмовляє життю у творенні себе, у творенні абсолютно нового. Відмовляючи життю у такій якості, він втрачає можливість розрізнення «життя» та світу ідей Платона. Життя у концепції Булгакова – це основа усіх форм реальності, і тому воно тотожне Софії, яка, у свою чергу, прямо ототожнюється з платонівським світом ідей.

Напрямок подальшого розвитку його ідей вже можна побачити у «Філософії господарства». Софія, як виток життя, створена Богом та не співпадає з ним. Тому при метафізичному аналізі реальності ми повинні розглянути усю систему відношень між Богом, Софією та емпіричним світом. У «Філософії господарства» мова йде лише про відношення Софії до емпіричного світу та людини; взаємозв'язок між Софією та Богом, а також між емпіричною людиною та Богом вимагали особливого розгляду, що стало темою наступної книги Булгакова «Світло не вечірне».

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков С. Н. Свет не вечерний. Созерцания и умозрения / С. Н. Булгаков. – М., 1917.
2. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / С. Н. Булгаков. – М., 1990.
3. Булгаков С. Н. Центральная проблема софиологии / С. Н. Булгаков // Булгаков С. Н. Тихие думы. – М., 1996. – С. 268–272.
4. Евлампиев И. И. История русской метафизики в XIX–XX веках. Русская философия в поисках Абсолюта : в 2-х ч. / И. И. Евлампиев. – Ч. 2. – СПб., 2000.
5. Зеньковский В. В. История русской философии : в 2-х т. / В. В. Зеньковский. – Т. 2. – Париж, 1989.
6. Сапов В. В. От марксизма к «христианской социологии» (Путь С. Н. Булгакова) [Электронный ресурс] / В. В. Сапов // Социологические исследования. – 1990. – № 4. – С. 101–111. – Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/780/792/1219/001_Sapov_101-111.pdf.
7. Сапов В. В. «Христианская социология» С. Н. Булгакова / В. В. Сапов, А. Ф. Филиппов // Булгаков С. Н. Философия хозяйства. – М., 1990. – С. 343–384.

Н. В. Розанская,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

УЧЕНИЕ О СОФИИ В ТРУДЕ С. БУЛГАКОВА «ФИЛОСОФИЯ ХОЗЯЙСТВА»

Темой данного исследования является учение о Софии русского религиозного философа Сергея Булгакова. В статье изложено софиологическое учение С. Булгакова, опубликованное в труде «Философия хозяйства»,

рассмотрено его значение в истории философской мысли. Идеальный космос, по Булгакову, – это идеальное Человечество. София как идеальное и всеединое Человечество включает в себя идеальный космос. В этом смысле это положение воспроизводит одну из центральных идей гностической традиции – идею Адама Кадмона, идеальной Человека, который включает в себя всю природу. Дальнейшее развитие этой темы у Булгакова также следует логике гностических учений. Тожество всеединого Человечества и всеединого космоса нарушается из-за грехопадения Адама Кадмона. Этот акт впускает смерть и идеальный космос превращается в несовершенную человеческую природу, которая уже не тождественна с цельным человечеством, а только связана с ним. Появление эмпирического человека в процессе эволюционного развития природы обозначает раскрытия этой связи, хозяйственная и познавательная деятельность человека и человечества – это воспроизведение тождества природы и эмпирического человечества с идеальным человечеством, Софией.

Ключевые слова: философия хозяйства; С. Булгаков; софиология; христианская философия; история русской философии.

N. V. Rozhanska,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

THE DOCTRINE OF SOFIA IN THE WORK OF S. BULGAKOV «PHILOSOPHY OF ECONOMY»

The theme of this research is teaching about Sophia of Russian religious philosopher Sergei Bulgakov. The aim of this study is to present the softiologic teaching of S. Bulgakov, published in the work «Philosophy of Economy» and appreciate its importance in the history of philosophical thought. In the study were used hermeneutical and historical methods. It was looked in the article at what constitutes the work itself «philosophy of economy» and the facts from the biography of S. Bulgakov associated with it. The ideal space for S. Bulgakov – this is the ideal humanity. Sofia is the perfect unity of all mankind, and she includes the ideal space. In this sense, this position reconstitutes one of the central ideas of the Gnostic tradition – the idea of Adam Kadmon, the ideal person, which includes all of nature. Further developing of this theme S. Bulgakov also follows the logic of the Gnostic teachings. Identity of All-One Humanity and All-One space is broken because of the fall of Adam Kadmon. This act lets death and an ideal space converted into an imperfect human nature, which is not identical with the whole of humanity; it is only contacted with it. The emergence of the empirical man in the evolutionary development of nature represents disclosing this connection, economic and cognitive activity of man and mankind – it is a reproduction of the identity of nature and mankind with the ideal of empirical humanity, Sofia.

Keywords: philosophy of economy; S. Bulgakov; sophiology; Christian philosophy; the history of Russian philosophy.

Рецензенти: Осипов А. О., д-р філос. наук, професор;

Горбаченко Т. Г., д-р філос. наук, професор.